

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Гжибовська
Тетяна Степанівна

До питання про соціальне сприйняття корупції в Україні

УДК 343.352:316
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-17-21>

Гжибовська Тетяна Степанівна
викладач-стажист кафедри освітнього менеджменту та публічного управління Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

У статті проаналізовано процес формування соціальних уявлень про корупцію в Україні. Емпіричне дослідження двох груп інформаторів було проведене за допомогою поглиблених інтерв'ю. Результати емпіричного дослідження дозволили сформулювати пропозиції щодо подолання основних проблем, що перешкоджають зменшенню корупції в Україні. У статті також визначені недоліки існуючої антикорупційної системи. Дослідження дозволило запропонувати шляхи подолання основних проблем, які перешкоджають зменшенню корупції в Україні.

Метою дослідження є виявлення соціальних уявлень та потреб громадян України у зменшенні корупції та формуванні ефективної антикорупційної політики.

Завданнями дослідження є: дослідити провідні соціальні уявлення громадян України щодо корупції; встановити сприйняття, оцінку та ставлення українського суспільства до корупції в різних сферах життя; визначити складні проблеми та перешкоди для зменшення корупції в Україні.

За результатами дослідження визначено ставлення українського суспільства до проблеми корупції. Були також виявлені проблеми, що перешкоджають корупції. Опрацювавши відповіді всіх учасників опитування, були зроблені пропозиції щодо зниження рівня корупції в Україні.

Ключові слова: емпіричне дослідження, інформанти, соціальні уявлення, корупція, корупційні процеси, антикорупційна політика, заходи щодо подолання корупції.

Вступ. Сучасні реалії соціально-економічного та політичного положення України на європейському просторі змушують шукати засоби боротьби з негативними явищами в межах країни. Однією з найголовніших проблем є корупція. Фрагментарне реформування та хаотичне впровадження нових інститутів влади не покращує рівень боротьби з корупцією. У зв'язку із цим набирає обертів суспільна зацікавленість корупцією, про що можливо почути на публічних заходах, а також прочитати у програмах розвитку, нормативних документах, наукових дослідженнях. Систематичне використання термінів, таких як «корупція» та «антикорупційна політика», а також пропаганда боротьби з корупцією зовсім не підтверджує той факт, що рівень корупції в Україні знижуватиметься. Більшість людей насправді не знають, що означає корупція та як формується антикорупційна політика.

Це можливо пояснити тим, що в Україні низький рівень правової, політичної та економічної обізнаності громадян щодо передумов виникнення та способів подолання корупції. Також варто відзначити, що в безсистемному стані знаходиться вивчення феномену корупції. Деякі аспекти, такі як понятійно-категоріальний апарат, вивчені на більш високому рівні, а деякі, навпаки, вимагають більшої уваги та детального вивчення. Також залишається не до кінця визначеним, які саме галузі суспільного життя необхідно відносити до найбільш або найменш корумпованих.

Актуальність дослідження. Боротьба з корупцією в Україні визначається одним із найголовніших пріоритетів політики держави. Відповідно до даних дослідження «Україна проти корупції: економічний фронт», проведеного Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій протягом 2014–2018 рр., упроваджені протягом цих років реформи сприяли переміщенню України зі 144 місця у 2013 році на 130 місце за Індексом сприйняття корупції [1]. У той же час визначаються два основні напрями дій, що мають знизити рівень корупції в разі їх використання:

- 1) провадження реформ у різних галузях суспільного життя для зниження рівня корупції;
- 2) інституціалізація боротьби з корупцією.

Варто відзначити, що корупційні процеси в будь-якій країні підривають демократичні інститути, сповільнюють економічний розвиток і дестабілізують діяльність урядів. В Україні це яскраво відображається на демократичних інститутах та спотворенні поняття верховенства права [2].

Необхідно зазначити, що на даний момент в Україні відсутні універсальні засоби обчислення рівня корупційних процесів. Саме тому соціологічні дослідження – один із найвдаліших способів формування системного та ґрунтового бачення корупційних процесів у країні. Фокусоване групове інтерв'ю – характерна техніка отримання інформації, необхідна для того, щоб отримати уявлення щодо ставлення людей до певної теми та її проблемних аспектів.

Як зазначає Є. Широкова, в сучасному українському суспільстві корупція вразила майже всі сфери суспільного життя, особливо вплинувши на зростання в Україні «тіньової» економіки. Корупційні процеси функціонують у владних структурах, залучаючи чимало політичних і громадських діячів та значну частину державних службовців [4, с. 497].

Виокремленню окремих аспектів проблем наявності корупції в Україні, визначенню соціальних уявлень про корупцію та вдосконаленню заходів боротьби з корупційними процесами, а також визначенню впливу корупції на соціально-економічний та політичний рівень життя населення присвячено дослідження таких вчених і експертів, як: Н. Ахтирська, І. Басанцов, О. Зубарева, А. Копистира, Г. Кохан, М. Мельник, Є. Невмержицький, А. Новак, О. Новіков, Г. Шведова, І. Чемерис, С. Рогульський.

Метою дослідження є виявлення соціальних уявлень та потреб громадян України щодо зниження рівня корупції та формування ефективної антикорупційної політики.

Меті дослідження відповідають такі завдання:

1. Дослідити провідні соціальні уявлення громадян України щодо корупції.
2. Встановити сприйняття, оцінки та ставлення українського суспільства до наявності корупції в різних сферах життя.
3. Визначити комплекс проблем і перешкод для зниження рівня корупції в Україні.

Методи дослідження. Для реалізації мети та завдань дослідження використовувався комплекс взаємодіючих методів, а саме: аналіз і синтез, що розкривають особливості оброблення результатів дослідження, метод порівняння і зіставлення різних поглядів науковців було використано для визначення стратегії дослідження та розроблення гайда глибинного інтерв'ю. Застосування методів класифікації та систематизації дозволило обробити відповіді інформантів та виокремити ряд рекомендацій щодо усунення проблем, що заважають зниженню рівня корупції в Україні.

Результати дослідження. Для досягнення поставлених мети і завдань дослідження було проведено глибинне інтерв'ю обраної цільової аудиторії, яка складалась із представників органів державної влади, приватного сектору та різних галузей діяльності, що так чи інакше стикались із проблемою корупції (усього 10 осіб). Вони були поділені на 2 групи по 5 осіб.

Першу групу було сформовано за ознакою причетності та впливу на корупційні процеси та антикорупційну політику країни. До такої категорії було віднесено тих працівників державного апарату, самоврядування та представників приватного сектору, юристів та адвокатів, військових, яким відомо, що таке корупція; співпрацюють із тими людьми,

хто відповідно до посадових обов'язків мають відношення до процесів попередження, існування та подолання корупції (чоловіки або жінки віком від 18 до 65 років). Тому перша група була названа групою професійних інформантів.

Другу групу типових інформантів склали представники решти сфер суспільної діяльності: журналісти, політологи, економісти, менеджери, освітяни та представники інших галузей державного сектору, які так чи інакше обізнані в тому, що таке корупція, однак не співпрацюють із представниками, які мають відношення до процесів попередження, існування та подолання корупції (чоловіки або жінки віком від 18 до 65 років).

Групове інтерв'ювання було проведено по черзі з кожним інформантом для отримання детальних відповідей та розкриття окремих особливостей професійної діяльності інформантів. Варто відзначити, що такий формат інтерв'ювання дав змогу відповідати більш детально та наводити приклади із власного життя.

Програму глибинного інтерв'ю складала 4 змістові блоки питань:

- 1) знайомство з характером діяльності інформантів;
- 2) виявлення сфер життя, в яких наявна корупція;
- 3) основні перешкоди на шляху подолання корупції;
- 4) виявлення потреб в компетенціях.

Вибір таких напрямів відповідає меті та завданням дослідження, що дає змогу розробити відповідні рекомендації щодо подолання проблем і перешкод для зниження рівня корупції в Україні.

Перший змістовий блок дослідження – «Знайомство з характером діяльності інформантів». Для групи типових та професійних інформантів характерна однорідність щодо віку та характеру посад, що вони займають. Обидві групи складаються з осіб віком менше 35 років та більше відповідно. Інформанти з керівними посадами були як у першій, так і в другій групах. Характерним є те, що інформанти двох груп стикались із корупцією. Трьом представникам типової групи інформантів відомий термін «корупція» у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, двом – із повсякденного життя. Серед професійних інформантів також усім відомий термін «корупція», однак усі п'ятеро зустрічались із корупцією як у професійному, так і в повсякденному середовищі. Варто відзначити, що обізнаність двох груп інформантів стосовно визначення корупції – позитивний аспект. Адже це унеможливує негативну відповідь на питання з першого змістового блоку. Основні визначення, запропоновані інформантами, було згруповано за кількома напрямками.

Проаналізувавши визначення терміна «корупція» двома групами опитуваних, необхідно зазна-

чити, що за змістом та складовими частинами можливо сформулювати шість визначень корупції, два з яких запропоновано більшістю інформантів. Троє типових інформантів визначають корупцію як отримання неправомірної вигоди посадовими особами та підкуп, встановлення конкретних грошових сум за надання послуг, які посадові особи зобов'язані виконувати. Двоє представників типової групи інформантів досить аморфно визначали корупцію як «негативне явище» та «негативну рису українського суспільства». У професійній групі такого не спостерігалось. Більшість професійних інформантів (3 особи) охарактеризували корупцію як надання переваг в обмін на отримання неправомірної вигоди (грошові кошти чи будь-які інші матеріальні блага) з використанням службових повноважень. Варто зробити висновок, що із двох груп інформантів (10 осіб) шестеро визначають корупцію як процес отримання неправомірної вигоди за допомогою використання службових повноважень. Таке визначення корупції є нормативно обґрунтованим та використовується в законодавстві (Закон України «Про запобігання корупції»).

Логічним продовженням дослідження є другий змістовий блок – «Виявлення сфер життя в яких наявна корупція». Ядром другої частини глибинного інтерв'ю був розподіл сфер життя населення, в яких, на думку опитуваних, найбільш розповсюджена корупція. Для цього необхідно було розташувати відповідні сфери в порядку з першого по третє місце. Під час відповідей на це питання спостерігалась очевидна єдність: усі інформанти перерахували однакові напрями. Хоча і були деякі відмінності, однак обидві групи на першому і другому місці розташували державний апарат та політику. Різниця спостерігалась лише в тому, що представники групи типових інформантів на перше та друге місце поставили такі сфери, як освіта та охорона здоров'я. Опитувані відзначали, що в повсякденному житті вимушені були «давати хабаря» з різних причин: обстеження здоров'я членів родини; навчання дітей в дитячому садку, школі, університеті; отримання роботи; пришвидшення процедур в органах державної влади. Третє місце серед двох груп інформантів зайняли сфера освіти, охорони здоров'я та поліція.

Одноставність у думках обох груп інформантів прослідковується і стосовно ролі держави в забезпеченні заходів, пов'язаних із боротьбою з корупцією. Троє інформантів із професійної та троє інформантів із типової груп опитуваних відзначають, що держава має взаємодіяти із громадськими організаціями та всіма бажаними громадянами. Це пояснюють тим, що держава має створити систему взаємодії із громадянами та громадськими організаціями у цьому питанні. Розробити ряд заходів не декларативно, а втілювати їх у життя. Лише із взаємодією громадян та представників держав-

ної влади можливо досягнути успіхів. А якщо лише держава буде організовувати боротьбу з корупцією, не залучаючи до цього громадян, то якогось відчутного ефекту це не принесе. Решта інформантів вважають, що, навпаки, держава має взяти на себе повну відповідальність стосовно боротьби з корупцією та її подолання. У випадку об'єднання зусиль із громадськими організаціями та іншими партнерами виникне можливість перекладання відповідальності в разі невдалих проєктів, низьких результатів тощо.

Другий змістовий блок також містив питання щодо визначення найгостріших проблем, що існують та зважають подолання корупції в Україні.

Спираючись на дані, сформовані за відповідями інформантів, варто відзначити, що майже одноставно перше місце віддали такій перешкоді, як «соціальна незабезпеченість та низький рівень доходів громадян» (професійні інформанти – троє осіб, типові інформанти – п'ятеро осіб). У той же час опитувані відзначали, що якщо людина отримуватиме гідну заробітну плату або ж не матиме перешкод, займаючись підприємницькою діяльністю, то не виникатиме необхідність «давати хабаря». У той же час інформанти типової групи відзначили, що ще заважають для подолання корупції «недосконале законодавство», «бюрократія» та «відсутність реальних механізмів боротьби з корупцією». Із думкою типових інформантів співпала думка двох представників із-поміж професійних інформантів. Решта висуває «менталітет» та «низький рівень самосвідомості громадян» одними з найголовніших проблем, що заважають подолання корупції в Україні. Отже, громадяни України визначають досить широкий спектр проблем, що заважають подолання корупції, а також не зменшують масштаб існуючої проблеми. Важливим є те, що кожен з опитуваних мав власну думку і надавав обґрунтування тій чи іншій названій перешкоді для подолання корупції.

Третій змістовий блок дослідження – «Визначення основних перешкод на шляху подолання корупції». Під час третьої частини опитування інформанти мали виокремити ряд перепон, що, на їхню думку, заважають подолання корупції в Україні. Проаналізувавши відповіді типової групи інформантів, спостерігалось перекладання відповідальності та звинувачень на владу – «можливість чиновників створювати законодавчу базу «під себе» та «вдавана боротьба антикорупційних органів із проблемою корупції», в той же час применшуючи власне значення і вплив на усунення відповідних проблем. Такі відповіді надали усі п'ятеро. Однак троє з опитуваних ще додали, що в людей виробилась звичка взаємовигідно вирішувати питання і, на думку опитуваних, це виправдовує людей, адже вони лише підлаштовувались під ситуацію, що виникає.

На відміну від типових інформантів, професійні інформанти відзначають, що недосконала система влади та прогаліни в законодавстві існують у більшості європейських країн, що не заважає тим країнам позитивно знижувати рівень корупції. Пояснюється це готовністю громадян змінюватись, відповідати за власні вчинки та не ховатись за якісь аморфні твердження. Двоє представників професійної групи інформантів відзначили, що заважає подоланню корупції, в першу чергу, низький рівень громадянської позиції. Адже думати, що хтось прийде, хтось подолає і щось зробить, набагато легше, ніж почати діяти.

Заключним питанням третього змістового блоку було встановлення причин наявності корупційних зв'язків між представниками бізнесу та органів державної влади. Спираючись на відповіді інформантів, необхідно зазначити, що стан справ щодо подолання корупції у сфері бізнесу та органів державної влади піддається критиці найбільше. Негативні оцінки з боку двох груп інформантів висловлювались на адресу представників органів державної влади. Підприємці залежать від рішень органів державної влади, і саме ця залежність створює можливість для використання посадових обов'язків на користь власного збагачення. Відсутність жорстких санкцій у випадку викриття корупційних дій, на думку інформантів, лише полегшує безкарне порушення законодавчих норм для державних службовців. Двоє професійних інформантів переконані в тому, що неможливо звинувачувати у всьому державний апарат. Усім відомий звичайний закон економіки: якщо є попит, то виникає і пропозиція. Тому підприємцям не треба перекладати всю відповідальність на працівників державних органів.

Четвертий змістовий блок дослідження «Виявлення потреб у компетенціях» є заключною змістовою частиною глибинного інтерв'ю. Центральним запитанням четвертого блоку було визначення дій, які варто було б виконати для зменшення рівня корупції в Україні. Відповіді на це питання слугували основою для вироблення соціальних уявлень на корупцію в Україні та розроблення пропозицій щодо її подолання. Увесь ряд пропозицій узагальнено і необхідно наголосити на тому, що інформанти не дійшли єдиної думки. Однак усі пропозиції були сформовані за кількома основними напрямками, що стосуються конкретних сфер життя українців, покращивши стан яких, можливо буде впливати на зменшення / подолання корупції в Україні. Більшість інформантів вважають, що найголовнішим є покращення економічної ситуації в країні, що вплине на рівень життя громадян. Також варто вдосконалити законодавчу базу та спростити систему органів державної влади. Поступове та чітке впровадження запропонованих ініціатив призведе лише до покращення ситуації з корупцією в країні. Також обидві групи інформантів звернули увагу на те, що

необхідно проводити масштабну роботу щодо підвищення рівня самосвідомості, правової та економічної освіченості громадян. Цілком передбачувана єдність у думках пояснюється зацікавленістю представників різних соціальних груп покращити стан справ в країні. У даному питанні інформанти лише доповнювали відповіді один одного, зазначаючи, що усі варіанти та пропозиції є цілком можливими, головне – проводити не вдавану боротьбу.

Варто відзначити, що, незважаючи на широкий спектр пропозицій щодо зменшення рівня корупції в Україні, жоден з опитуваних на питання «Чи існують в Україні місця, де можливо отримати необхідні знання для протидії корупції» не надав позитивної відповіді. Лише кілька інформантів відзначили, що впевнені в існуванні таких місць, однак місце їх розташування невідоме.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, варто сказати, що подолання корупції досі залишається однією з найголовніших для нашої країни проблем. Це зазначили 100% інформантів. Євроінтеграційний курс країни лише підвищує рівень відповідальності державного апарату перед населенням для впровадження ефективних шляхів зниження рівня корупції в Україні.

Проведене емпіричне дослідження дало змогу виявити соціальні уявлення інформантів щодо корупції. Також було встановлено, що представники двох груп інформантів використовують законодавчий підхід до визначення терміна «корупція», визначаючи його як процес отримання неправомірної вигоди шляхом використання службових обов'язків.

Характеризуючи персональне ставлення інформантів щодо наявності корупції у різних сферах життя українського суспільства, звернемо увагу, що 100% опитуваних визначили четвірку найбільш проблемних сфер, із яких варто починати посилену боротьбу з корупцією: державний апарат, політика, охорона здоров'я, освіта. Опитувані відзначали й інші сфери життя, в яких зустрічається корупція (митні органи, поліція, судова система), однак не в такій мірі, як чотири вищезазначені.

Також під час дослідження встановили ієрархію основних проблем, що, на думку інформантів, перешкоджають зниженню рівня корупції в Україні. Серед них:

- 1) бюрократія та застаріла система влади;
- 2) менталітет і низький рівень громадянської позиції;
- 3) соціальна незабезпеченість та низький рівень доходів громадян;
- 4) недосконале законодавство та відсутність реальних механізмів боротьби з корупцією.

Висновки. Аналіз отриманих даних дослідження уможливорює зазначити, що для покращення сучасного стану соціально-економічної сфери в Україні необхідно шукати шляхи подолання проблем, що існують. Корупція – одна із найголо-

вніших проблем українського суспільства. Сучасні засоби управління економікою та політикою на світовій арені вимагають від України оперативного впливу та прийняття рішень щодо усунення проблем, пов'язаних із корупцією. Боротьба з корупцією має залишатись одним із найголовніших пріоритетів держави незалежно від зміни урядів та політики президентів. Спираючись на результати дослідження, варто наголосити на тому, що українське суспільство на достатньому рівні поінформоване щодо рівня корупції в Україні, основних причин та передумов для подолання. Судячи з відповідей інформантів, українці виявляють бажання не лише декларативно приймати участь в антикорупційних заходах, а й бути активними учасниками боротьби з корупцією, активно долучаючись до провадження антикорупційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. UNODC's Action against Corruption and Economic Crime [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.unodc.org/unodc/en/corruption/>.
2. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.
3. Україна проти корупції: економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр. Дніпро : Середняк Т.К., 2018. 85 с.
4. Широкова Є.О. Феномен корупції у соціологічному вимірі. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. 2016. № 281. С. 497–506.

REFERENCES:

1. UNODC's Action against Corruption and Economic Crime [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.unodc.org/unodc/en/corruption/>.
2. Melnyk M. I. Koruptsiia - koroziiia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii) [Corruption is the corrosion of power (social nature, trends and consequences, countermeasures)] Kyiv. Yurydychna dumka, 2004. 400 s.
3. Ukraina proty koruptsii: ekonomichnyi front. Ekonomichna otsinka antykoruptsiinykh zakhodiv u 2014-2018 rr. [Ukraine Against Corruption: The Economic Front. Economic evaluation of anti-corruption measures in 2014-2018]. Dnipro: Seredniak T. K., 2018. 85. [in Ukrainian].
4. Shyrokovska Y. O. Fenomen koruptsii u sotsiolohichnomu vymiri. Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiolohii upravlinnia [The phenomenon of corruption in the sociological dimension] 2016. №. 281. S. 497-506.

On the issue of social perception of corruption in Ukraine

Hzhybovska
Tetiana Stepanivna

Lecturer in the Department of Education Management and Public Administration South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky Staroportofrankivska str., 26, Odessa, Ukraine

The article analyzes the process of formation of social ideas about corruption in Ukraine. An empirical study of two groups of informants was conducted using in-depth interviews. The results of an empirical study made it possible to formulate proposals to overcome the main problems that impede the reduction of corruption in Ukraine. The article also identifies the shortcomings of the existing anti-corruption system. The study allowed us to suggest ways to overcome the main problems and obstacles that prevent the reduction of corruption in Ukraine. The purpose of the study is to identify social perceptions and needs of Ukrainian citizens in reducing corruption and formulating effective anti-corruption policies.

The objectives of the study are the following: investigate the leading social perceptions of Ukrainian citizens regarding corruption; to establish the perception, assessment and attitude of Ukrainian society to corruption in different spheres of life; identify complex problems and obstacles to reduce corruption in Ukraine.

According to the results of the research, the attitude of the Ukrainian society to the problem of corruption was determined. There were also identified problems that hinder corruption. Having worked out the answers of all the participants of the survey, proposals were made to reduce the level of corruption in Ukraine.

Key words: empirical research, informants, social representations, corruption, corruption processes, anti-corruption policy, measures to overcome corruption.